

הרב שריה דבליצקי

הוראות בהלכות תפילה

כך עדיפות לראשון. והזה"ק הזה נדפס בחק לישראל א' תרומה.

ג. אשה המתפללת בנוסח אחד ובעלה בנוסח אחר אינה צריכה לשנות לנוסח של בעלה ג.

ד. דעת הב"ח [הובא במשנ"ב (ח' סק"ד)] דיש לכסות הראש עם הטלית מתחילת התפילה ועד סופה, אכן מעיקר הדין יש לכסות הראש רק מתחילת יוצר אור עד אחרי שמונה עשרה ד.

ה. הענין לקבוע מקום לתפילתו בבית הכנסת (עי' שו"ע צ' סע' ט'), שייך גם באדם המתפלל לפרקים במקום מסוים, וכגון שמגיע

התחלת התפילה ופסוקי דזמרה

א. הנמצא בביהכ"נ קודם זמן הנחת תפילין והגיע זמן הנחתן, עדיף שיצא חוץ לבית הכנסת כדי להניחן כך שיכנס לביהכ"נ מעוטר בתפילין א.

ב. בענין המעלה להמנות עם העשרה ראשונים (עי' שו"ע סי' צ' סע' י"ד), אין עדיפות להגיע מוקדם יותר בין העשרה, אלא לכל העשרה יש את אותה המעלה ב.

הוספה מרבינו שליט"א - וכעת נראה שמדברי הזה"ק שהביא במשל שהמלך בא ורק אחד היה שם ואח"כ באו השאר, דיש

ההוראות נשמעו מפי רבינו שליט"א ונכתבו על ידי הרב מרדכי הלוי פטרפרוינד. טרם הדפסת הספר עבר רבינו על כל הדברים, הסכים לפרסמם והוסיף כמה הערות, שחלקן שולבו בתוך הדברים וחלקן נכתבו בפני עצמן. ההערות בשוליים נכתבו על ידי השומע, ורק חלקן היו למראה עיני רבינו.

א. ולא אמרינן דעדיף להניחן בביהכ"נ ולקיים יותר זמן את המצוה דאורייתא של תפילין, אלא יש להעדיף את הענין שנאמר להיכנס לביהכ"נ עם תפילין. (ועי' מג"א סי' כ"ה סק"ג ומשנ"ב סק"ח).

ב. עי' כה"ח (צ' סקצ"ו) שהביא מחלוקת אם יש מעלה בתוך העשרה ראשונים. ובמחצית השקל (צ' סקכ"ח) הביא בשם הל"ח דגם בעשרה ראשונים כל מי שקודם לחבירו נוטל שכר כנגד כולם.

ג. לכאורה יש מקום לתלות שאלה זו בטעם הדבר דעל האשה לנהוג כמנהגי בעלה, דאם הטעם הוא משום שהיא משועבדת לו א"כ הבעל יכול למחול על שיעבודו וכן בנדו"ד, אך אם הטעם הוא משום דהוי כדין נותנים עליו חומרי המקום שבא לשם א"כ יתכן ולעולם היא מחוייבת לנהוג כמנהגי בעלה מדין מנהג המקום ואין ביכולתו למחול ע"ז, וצ"ע, ואכהמ"ל. וע"ע לעיל בעמ' קכ"ה.

ד. ועי' היטב בביאור הגר"א (ח' סע' ב') ודו"ק. וע"ע בס' נפש הרב (עמ' ק"ד) מנהג הגר"ח מבריסק. ועי' מגן גיבורים צ"א סק"ג מה שהביא בשם המאירי.

פעם אחת בשבוע לאיזה בית כנסת, דבכל אופן יש ענין לקבוע בו מקום לתפילתו.^ה

ו. הנוהגים כנוסח אשכנז הקדום וכהגר"א ועוד אחרונים, ומסיימים את ברכת המקדש שמו ברבים עם הזכרת שם ה' [ועי' זה השולחן ח"ג עמ' ל"ז], אם לא הספיקו לומר ברכה זו קודם התפילה לא יאמרו אח"כ עם שם ה', דיתכן ודין הברכה הוא כמו ברכת ברוך שאמר שאין לברך אחרי התפילה עם שם ה'.^ו

ז. אף שלכתחילה צריך לסמוך ברכו ליוצר אור,^ז מ"מ אין לדלג בפסוקי דזמרה עבור זה.^ח

ח. אדם שדילג בפסוקי דזמרה צריך להשלים את מה שדילג אחר התפילה, אך אין זה חיוב גמור.^ט

ט. כדאי להחמיר כשיטת היראים (עמוד ז', איסורים שאינם נעשים רע לבריות כי אם לשמים סימן שצ"ב, וביראים הישן סי' י"ב), שהפסק בין ליבו לערוה מועיל רק כשהדבר המפסיק צמוד לגוף, ולא כשהפסק נמצא מעל בגד המחבר בין ליבו לערוה. ומטעם זה יש להזהר שהגופיה לא תכנס מתחת לגומיה של מלבושיו התחתונים.^י

שמונה עשרה

י. תפילה בציבור גמורה עם כל המעלות של תפיב"צ היא רק אם מתחילים שמו"ע באותו רגע ממש עם הציבור, ואי"ז מועיל שהציבור עדיין בברכה הראשונה כדי להחשיב זאת לגמרי לתפילה בציבור י"א.

ה. וע"ע פמ"ג (א"א צ' סקל"ג), וכן נראה לפי הטעמים שנתבארו באחרונים להאי דינא דקביעות מקום לתפילה, עי' במהר"ל (נתיב העבודה פ"ד) ובצל"ח (ברכות ו:).

ו. וכע"ז הובא בקובץ צוהר (חי"ג עמ' נ"ג) בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל, אך מטעם אחר, דברכה זו כבר נכללה בברכת האל הקדוש. ובספר אמת ליעקב (סי' מ"ו סע' ט') הובא בשם הגר"י קמינצקי זצ"ל דאחר התפילה לא יברך בשם כיון שכבר יצא יד"ח ק"ש.

אמנם ע"ע לעיל בעמ' קכ"ג מהגר"ח קניבסקי שליט"א שכתב לברך בשם גם אחר התפילה [וקצת יש לדקדק כן מסתימת המשנ"ב (נ"ב סק"ט), ועיין].

ז. עי' משנ"ב (נ"ד סק"ג). וע"ע בארחות יושר (עמ' ק"ג אות כ') שכתב על פי דברי המשנ"ב דמי שמאחר ואין עומד עדיין בברכת יוצר אור כשהש"ץ אומר ברכו, מבטל בידיים עיקר תקנת ברכו.

ח. והא דמשמע בביאור הלכה (סי' ס"ט ד"ה שישלים) די"ש לדלג, נראה דשאני התם דמיירי בפורס על שמע, ועיין. [ומיהו בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' פ"ט) כתב לדלג בפסוד"ז עבור זה, וע"ש כל דבריו].

ט. ועי' בחיי אדם (כלל י"ט סי' ה') ובארחות ישר (עמ' צ"ה). והרי זה דלא כהפוסקים שחילקו בין אם לא אמר כלל פסוקי דזמרה שאז צריך להשלים לבין אם אמר חלק דבכה"ג א"צ [עי' ב"ח (סי' נ"ב) וכן הכריע הערוה"ש (סי' נ"ב סע' ה'), וע"ע במשנ"ב (רפ"א סק"ג), אך אולי כוונתו דוקא למה שמוסיפים בשבת].

י. עי' בהגהות הנמוקי הגרי"ב שנדפסו בש"ס (ברכות כ"ד), ובפירוש סביב ליראיו להגר"א וולקין על היראים (שם), וכן בשו"ת זקן אהרן (ח"ב סי' ו'). וע"ע בדעת תורה (ע"ד סק"א).

אמנם במשנ"ב (ע"ד סק"ב וסקי"ד) ובחזו"א (ע"ד ס"ק י"א) משמע לכאורה דלא חששו לסברת היראים, וע"ע באשל אברהם (מבוטשאטש, סי' ע"ד סע' א' מהדו"ת) משכב"ז. וע"ע לעיל בעמ' ק"ב.

יא. וכן נראה להוכיח מהמשנ"ב (ס"ו סקל"ה) ממה שהקשה שם על המדקדים הרוצים להנצל מהמחלוקת

שממתין למתפלל מאחוריו שיסיים תפלתו טו, מ"מ ללמוד בהרהור מותר, וכמו"כ מותר לומר תהילים או כל תפילה אחרת.

חזרת הש"ץ

טז. אם הש"ץ אינו יכול לפסוע לאחוריו בסוף תפילת הלחש שלו כיון שמאחוריו עומד אדם האוחז באמצע תפילתו, לא יפסע כלל ויתחיל מיד חזרת הש"ץ (אחרי שימתין כדי הילוך ד' אמות), ויסמוך על הפסיעות שיפסע בסוף החזרה טז.

יז. העומד באמצע תפילת לחש והגיע הש"ץ לקדושה, אף שיש שכתבו שיגביה רגליו יז מ"מ אין המנהג כן.

יח. המתפלל עם הש"ץ והגיע לקדושה יכול לומר קדושה בקול רם יח. ופשוט שרשאי להגביה רגליו כשאומר קדוש וכו', אף שאוחז

יא. כשמתפללים במנין מצומצם וחלק מהמתפללים לא כיוונו באבות, מ"מ נחשבת התפילה כתפילה בציבור יב.

יב. ביום שאין אומרים בו תחנון אין להכות על הלב בעת אמירת סלח לנו יג, אמנם בתפילת ערבית של יום שאומרים בו תחנון, יכה על ליבו למרות שבתפילה זו לא אומרים תחנון.

יג. יש לכרוע ולהשתחוות כשאומר מודים באותו אופן שכורע ומשתחוה באבות יד.

יד. אדם שיש לו שני שמות יאמר ב' פסוקים קודם יהיו לרצון, פסוק אחד לכל שם, ולא יאמר פסוק אחד שמתחיל באות הראשונה של שמו הראשון ומסתיים באות האחרונה של שמו האחרון.

טו. אף לשיטת החזו"א דס"ל דאין ללמוד בפה כל זמן שלא פסע בסוף שמו"ע נכגון

אם לענות אמן אחר גאל ישראל ולכן ממתניין בצור ישראל או בשירה חדשה כדי לענות אמן אחר הש"ץ, ובתו"ד כתב ע"ז המשנ"ב "גם לכתחילה ראוי להתחיל תפילת י"ח עם הש"ץ והקהל בשווה", ומבואר דאף בשיהוי מועט כזה קפדינן. וע"ע בשו"ת יד אליהו (להגר"א רגולר, פסקים סי' ז' בהערה). ומה שהקלו בזה בשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' ג'), ובס' הליכות שלמה (פ"ח סע' ז') בשם הגרשז"א צ"ע, ואכהמ"ל]. יב. ונראה דהיינו משום שאף לתפילה בלי כונה יש שם תפילה. וכן מבואר בקהלות יעקב (ברכות סי' כ"ז) שכתב דאף בלא כונה איכא ענין תפילה באמירה בעלמא, ואין זה כברכה לבטלה. וע"ש בהערה שהביא מהמב"ט בבית אלקים דיש מצוה בקריאת התיבות גם אם לא נתכוון. וע"ש באריכות. וע"ע לעיל בעמ' קכ"ה סעיף י"ד.

יג. וכ"ה בסידור היעב"ץ בשם השל"ה, ובמקור חיים לחו"י (סו"ס קט"ז) בקיצור הלכות. יד. וכן מבואר בחרדים מ"ע מד"ק וד"ס התלויות ברגליים שהשווה את הכריעות, וכ"ה בחיי אדם ובקיצור שו"ע (י"ח סקי"א). אמנם המשנ"ב (קי"ג סקי"ב) כתב ע"פ הא"ר דבמודים יכרע ראשו וגופו כאגמון בבת אחת. וע"ע בכה"ח (קי"ג סקכ"א) מש"כ ע"פ הרש"ש.

טו. וכן הובא בארחות רבינו (ח"ג עמ' ר"ט).

טז. ע"י מש"כ בזה רבינו בזה השלחן (ח"ב סי' קכ"ג סע' ה'). וע"ע להלן בעמ' תקמ"ח שהארנו בכל הענין.

יז. וע"י ברעק"א על השו"ע (ק"ט, א') מה שכתב בזה, וע"ע במקור חיים לחו"י (ק"ד, ז').

יח. בארחות רבינו ח"א עמ' ס"א הובא שהחזו"א התיר בדוחק לומר בקול רם, אמנם ע"ע במאמר מרדכי קכ"ה סק"ב.

באמצע שמו"ע, דהא גם החזן בעצמו צריך להגביה רגליו יט.

ברכת כהנים

כא. המתפלל עם הש"ץ מילה במילה והגיע איתו ל'ולך נאה להודות', יענה אמן באמצע תפילתו אחר הג' ברכות שמברכים הכהנים את העם אך לא אחר מה שמברכים הכהנים אשר קדשנו וכו' כג.

כב. אדם אשכנזי שיש ליד ביתו שני מנינים, האחד הוא מנין ספרדי שיש שם כהנים והשני הוא מנין אשכנזי שאין שם כהנים [ולא מצליחים להשיג כהנים], לכתחילה ילך למנין האשכנזי להתפלל שם ואח"כ ינסה לשמוע ברכת כהנים במנין אחר [וכדאי גם לטרוח עבור זה כד], אך אם לא יהיה ביכולתו לשמוע אח"כ ברכת כהנים ילך להתפלל במנין הספרדי.

יט. העומד באמצע תפילת שמו"ע והגיע הש"ץ לקדושה, יפסיק מתחילת קדוש קדוש וגו' עד אחר ברוך כבוד וגו' ולכתחילה עדיף שלא להמשיך ולהתפלל באמצע בין הפסוקים. וכמו"כ גם בשבת עדיף שלא להמשיך ולהתפלל באמצע כ.

כ. כשהש"ץ מסיים תפילתו צריך לומר בקול רם יהיו לרצון וכו' כחלק מתפילתו כא, אך יקפיד להתחיל לאמרו רק אחרי שהציבור יסיימו לענות אמן, ודלא כהטועים בזה, מכיון שיש סברא לומר דמרגע שמתחיל לאמרו אסור לציבור לענות אמן על המברך את עמו וכו', כמו אם התחיל ברכה אחרת של חזרת הש"ץ.

יט. כן העיר כאן רבינו בכת"י, ועי' לעיל סעי' י"ז, ודו"ק.

כ. אמנם יש לציין לדברי החו"י במקור חיים (קכ"ד סק"ד) דנמצא בסודות הגאונים דאסור לספר משיתחיל הש"ץ [נקדש] עד האל הקדוש, וביאר שם דר"ל אפילו לדבר מצוה, ודו"ק. וע"ע להלן בעמ' רס"א אות ל"ה. כא. בספר דמשק אליעזר על ביאור הגר"א (סוס"י קכ"ג) כתב לומר את היהיו לרצון בקול רם. וכ"כ הכה"ח (קכ"ג סק"ל) על פי שער הכוונות. והמשנ"ב (ק"י"א סק"י) כתב לענין ה' שפתי תפתח דטוב שהש"ץ יאמר זאת בלחש. וצ"ע האם לדעתו טוב לומר בלחש גם את היהיו לרצון.

כב. ומבואר דס"ל לרבינו שיהיו לרצון הוא ממש חלק מחזרת הש"ץ, ולכן אם התחיל הש"ץ לאמרו הוי כמו שהתחיל ברכה אחרת. ודלא כמש"נ לקמן בעמ' תקצ"ב שיש צד לומר שזו אמירה פרטית של הש"ץ דאף אם החל לאומרה מ"מ אין זה מונע מהציבור לענות אמן על הברכה הקודמת. וע"ש שהבאנו מהגר"י מקרלין בקהלת יעקב עמ"ס ברכות (מז). טעם אחר שהש"ץ צריך להמתין לעניית אמן של הציבור, שיכוין לצאת בזה יד"ח. ולדבריו נראה דאף ביהיו לרצון צריך להמתין מהאי טעמא. [אמנם ע"ש מה שהבאנו מהביאור הלכה, ודו"ק]. וע"ע לעיל בעמ' רמ"ט אות כ"ג ובעמ' קכ"ד אות י' מה שהובא בענין זה מהגר"י"ש אלישיב זצ"ל ומהגר"ח קניבסקי שליט"א.

כג. ועי' באריכות בשו"ת אז נדברו (חי"א סי' ל"ו) מש"כ בזה. וכן דעת הגרשז"א בהליכו"ש (פ"ח הע' ס"ד). כד. עי' ביאור הלכה (קכ"ח סי' כ"ד ד"ה אם הם אנוסים). ובפרט י"ל כן אליבא דהפוסקים דאיכא עשה גם על הישראלים, ועי' ביאור הלכה (ריש סי' קכ"ח).

כג. אסור ללוי לעבור לפני המתפלל כדי ליטול ידים לכהנים כה.

כמאמר מיוחד בל"נ אבאר. ומקצת כבר כתבתם בהערות.

נפילת אפיים וסיום התפילה

כד. לענין נפילת אפיים במקום שאין ס"ת, וכן אמירת ברכת מעין שבע בבית אבל וכדו' במקומות שאין מנין קבוע בירושלים, למעשה אין הבדל בזה בין העיר העתיקה לשאר ירושלים, ובכל מקום בירושלים נוהגים ליפול אפיים בלי ס"ת ולומר מעין שבע גם בלא מנין קבוע כו.

כה. טעה הש"ץ והחל לומר קדיש ביום שצריך לומר תחנון, עדיין צריכים לומר את תחנון, ויאמרוהו מיד אחר הקדיש כז.

כו. טעה והחל לומר למנצח ביום שאין צריך לאומר, אע"פ שכבר אמר את התיבות "ביום צרה", לא אמרינן דכעת יכול לסיים את המזמור שהרי התיבות הללו הן הטעם לאי אמירתו, אלא יסיים את הפסוק בו הוא עומד ותו לא.

הוספה מרבינו שליט"א - המסקנא לדינא היא אמנם אחידה, שבין בתחנון - ליפול על פניהם ללא ס"ת, ובין מעין שבע - שלא במנין קבוע, ששניהם נוהגים בכל המרחב הנקרא ירושלים. אך הטעמים חלוקים. ורבינו הזמן שהשווה הטעמים טעו בזה, ואולי

כז. מה שכתבו הפוסקים דאין ללמוד באמצע קדיש (עי' משנ"ב נ"ו סק"א), היינו אפילו בקדישים שמוסיפים בסוף התפילה ואינם חיוב. ואע"ג שמן הדין מותר אפילו לצאת מבית הכנסת לפני הקדישים הללו כה, מ"מ כשנמצא בכהכ"נ אין ללמוד באותו הזמן.

כה. וכן נראה פשוט מסברא, דאף המקילים לעבור לפני המתפלל לצורך מצוה, אין זה אלא לצורך מצוה גמורה משא"כ בנדוד. ובקובץ מבית לוי (וי' עמ' כ"ו) הובא בשם הגר"ש וואזנר שליט"א שהתיר בזה, וצ"ע. [ואולי יש לחלק בין אם צריך לעבור לפני המתפלל ממש או רק בצדדים שלפניו. ויש גם סברא לחלק בין אם יש שם לוי אחר שכבר נוטל ידיו לכהנים או שאין לוי אחר, והיינו עפמש"כ האדר"ת בנפש דוד דהמצוה שיש ללויים ליטול את ידי הכהנים אינה מצוה חיובית המוטלת על הלויים ואינה חובת הגוף שיש להם, אלא עיקר הקפידא היא שתחול קדושת הנטילה על הכהנים ע"י טהרת הלויים, וע"ש ראייתו, וא"כ סגי בלוי אחד לכל הכהנים, וא"כ אפשר שלאחד יהיה מותר לעבור לפני המתפלל דחשיב מצוה גמורה אך לשאר הלויים לא].

כו. אף שלכאורה היה מקום לומר דכיון דטעם המנהג בירושלים הוא מפני קדושת המקום, כמבואר במזבח אדמה (ח"ד רס"ח), ועי' לוח א"י (דיני צום גדליה) ושו"ת אג"מ (יו"ד ח"ג קכ"ט) דירושלים היא כלפני ארון ה' ויותר מבית שיש בו ספרים, ובפשוטות אי"ז שייך בשכונות החדשות (ועי' בס' עיר הקודש והמקדש ח"ג ט"ו, ג'). וע"ע הליכו"ש (פי"א סע' י"א) ושו"ת תשובות והנהגות (ח"ב ס"י ע"ט). אמנם ע"ע בקונטרס אהל חנה שבסוה"ס פני ברוך (עמ' תפ"ג). וע"ע לעיל בעמ' ר"נ משמיה דהגריש"א.

כז. וע"ע במשנ"ב (קל"א סק"א וסק"ב) דאף שלכתחילה אסור לדבר בין התפילה לנפילת אפיים, מ"מ בדיעבד אם עבר ודיבר צריך ליפול על פניו. וע"ע להלן בעמ' תר"י שהארכנו בענין זה.

כח. עי' רמ"א (נ"ה סע' ב') שאסור לצאת באמצע קדיש אבל אם נשארו עשרה חוץ ממנו מותר. וכתב ע"ז המשנ"ב (סק"ד) "והוא שכבר שמעו קדושה והקדישים עד עלינו".

כשיושב בטל ולא כשעוסק בתפילה. וכן הדין באשרי. ואולי גם לא כשעוסק בתורה. ל. מה שהביא הבאר היטב (סוסי קל"ב) דכשיצא מבהכ"נ לא יצא ואחוריו להיכל אלא יצדד ע"ש, אין צריך להשתחוות בכל פעם אפילו אם יוצא לכמה רגעים ודעתו לחזור מיד, אלא רק כשיוצא מבהכ"נ לגמרי שלא על מנת לשוב כעת לא.

קריאת התורה

לא. הציבור צריכים לשמוע את כל קריאת התורה. ומי שהחסיר אפילו תיבה אחת, לכתחילה עליו ללכת למקום אחר כדי לשמוע שוב את המילה שהחסיר. אך בשני וחמישי אם שמע י' פסוקים א"צ להשלים את שאר התיבות שהחסיר. אמנם אם החסיר ושמע פחות מ" פסוקים, לכתחילה יש לו לשמוע שוב את קריאת"ת גם בשני וחמישי. וגם אדם שכלל לא היה בבית הכנסת ישתדל בכל ענין לשמוע י' פסוקים, כיון שיש דעות בזה אם יש חיוב אף על היחיד או לאו לב.

וכמו"כ אין להמשיך ולהתפלל בזמן ששומע קדיש במנין בו הוא מתפלל, ואף כשמרבים בקדישים יותר מהחיוב כט. אמנם יתכן שרק עד אמירת דאמירן בעלמא אסור ל.

כח. הדין שצריך לומר אשרי עם הציבור (משנ"ב ס"ה סק"ט) [כשאינו עוסק בתפילה אחרת וכדו', וכדלהלן בסע' כ"ט] אינו רק בפסוק הראשון של אשרי, אלא צריך לומר את כל המזמור עם הציבור.

כט. הדין שצריך לומר עלינו עם הציבור (משנ"ב ס"ה סק"ט) אינו שייך כשעוסק באותו הזמן בתפילה. ולכן המתפלל במקום שאומרים עלינו שלא כמנהגו (אחר ובא לציון או אחר פיטום הקטורת), א"צ לומר עלינו עם הציבור אלא יאמר כמנהגו. ודין זה הוא אף בבחור ישיבה המתפלל בנוסח ספרד ולומד בישיבה בה מתפללים בנוסח אשכנז, דאף שבמשך כמה שנים לא יאמר עלינו עם הציבור, מ"מ יעשה כמנהגו ולא ישנה.

הוספה מרבינו שליט"א - כלל הדברים, דאינו צריך לומר עלינו עם הציבור, רק

כט. והוסיף על כך רבינו בכת"י - אמנם אני לעצמי נוהג שלא להפסיק רק לקדיש תתקבל, ולשאר קדישים אינני מפסיק כלל.

ל. במשנ"ב (ס"ו סקי"ז) מבואר דמה שמותר לענות אמן בבין הפרקים של ברכות ק"ש על קדיש, היינו דוקא על האמן שעד דאמירן בעלמא, אך על המשך הקדיש לא כיון שאינו אלא מנהג. וע"ע במשנ"ב (נ"ו סק"ז) שדן לענין העמידה בקדיש אחר דאמירן בעלמא. וע"ע לעיל בעמ' קכ"ה בתשו' הגר"ח קניבסקי שליט"א.

לא. ונראה להביא ראיה לזה מהרמב"ם (פ"ז מבית הבחירה ה"ד) שכתב בזה"ל "כל שהשלים עבודה ונסתלק לו אינו יוצא ואחוריו להיכל אלא מהלך אחרנית מעט מעט ומהלך על צדו עד שיצא מן העזרה" עכ"ל. והוסיף ע"ז רבינו בכת"י שזו ראיה אמיתית.

לב. ועי' מש"כ בזה בשו"ת אג"מ (או"ח ח"ד כ"ג) ובהליכות שלמה (פי"ב סע' א').

ולכאורה כך באמת מסתבר, ולכן יעשה ככתוב בפנים. רק צריך עדיין לברר במה שאמרו שנותן שלום לימינו וכו', אם די מעיקר הדין רק בהטיית הראש בלי אמירת שלום בפה, או שצריך לומר בפה.

לד. יחיד האומר את ההלל אין לו דין לקרוא מתוך הכתב יותר מאשר בשאר התפילה, למרות שנוסח הברכה הוא "לקרוא" את ההלל לה.

לה. כשהחזן אומר בהלל את התיבות הודו לה' וגו' יש לו להקפיד לקרוא אותן מתוך הכתב, מכיון דיש היוצאים ידי חובה על ידו בפסוקים אלו לו.

לו. בדיעבד יוצאים ידי חובה בהלל גם אם לא הקפידו על מלעיל ומלרע. ומי שטעה כגון שאמר שומר פתאים ה' בא' פתוחה (שלא כדין, שהרי באמת הא' היא נחה ואינה נשמעת במבטא), דינו הוא דכל עוד לא סיים את הפרק צריך לחזור לאותו המקום, אך אם נזכר אח"כ לא יחזור.

לז. מצוי לטעות בהלל ולומר "אני אמרתי בחבזי" במקום "בחפזי", ויתכן וטעות זו מעכבת אף בדיעבד.

לב. נראה שיותר לבעל קורא לדבר לצורך בין גברא לגברא, כיון שאצלו אין את החשש שמא עי"ז יפסיד מילים מקריאת התורה לג.

הלל ומוסף

לג. אדם שלא פסע לאחוריו בסוף תפילתו בחג הסוכות מחמת שהמתין למי שמאחוריו שיגמור להתפלל, וכשהאחרון סיים אזי הוא כבר אוחז באמצע הלל, ורוצה לילך ליטול את ארבעת המינים כדי שיוכל לנענעם בהלל עם הציבור, לא יאמר עושה שלום וכו' מכיון דהוי הפסק בהלל, אלא יפסע ג' פסיעות מבלי לומר עושה שלום לד.

הוספה מרבינו שליט"א - אמנם כעת נראה לי אחרת, דלא יעשה שום פסיעות רק ילך לקחת את הד' מינים, ולאחר הלל יפסע ג' פסיעות כדין עם עושה שלום, כי במ"ב סי' ק"ד כתב דיותר ללכת לפני הפסיעות, ע"כ. אבל כל זה אם הד' מינים הם באותו חדר, דאם הם בחדר אחר יש להסתפק אם הפסיעות אח"כ יחשבו כפסיעות מהתפילות, ואז יעשה ככתוב בפנים.

ועכשיו הודיעוני שבערוך השולחן פסק דאין לזוז לפני הפסיעות ודלא כמ"ב,

לג. ומיהו ע"ע בסידור היעב"ץ מוסך השבת הל' קריה"ת (מנין העולים לס"ת וכו' אות ט'), וע"ע בשערי אפרים (שער ג').

לד. וע"ע לעיל בעמ' ק"ל מה שהובא בזה מהגר"ח קניבסקי שליט"א. לה. ודלא כמו שחידש הגר"י קמינצקי (הובא באמת ליעקב על הטור הע' 418) דיש להקפיד על זה. [וע"ע בביאור הלכה (סי' מ"ט ד"ה כגון) דמי שההלל אינו רגיל היטב בפיו, צריך לקרוא דוקא מתוך הכתב, שלא יבוא לטעות בו, כי בקל יכול לטעות באמירת לא לנו לקאפיטל קל"ה ולא יצא ידי הלל, וגם ברכתו תהיה לבטלה].

לו. עיי' משנ"ב (תכ"ב סק"כ) בענין המנהגים בסדר אמירת הפסוקים הללו בהלל. ועיי' משנ"ב (מ"ט סק"ז) בענין אמירת פסוקים בעל פה כשמוציא אחרים ידי חובה.

מא. עדיף להתפלל שמו"ע של ערבית בציבור אפילו אחר חצות הלילה מאשר ביחידות קודם חצות, וכשעושה כך יקרא ק"ש וברכותיה קודם חצות, ולכתחילה לא יפסיק בדיבור עד שמו"ע אף שיתפלל עם הציבור רק אחר זמן רב. [אך גם אם א"א שלא להפסיק בדיבור, מ"מ יש לעשות כנ"ל ולקרוא ק"ש קודם חצות ולהתפלל שמו"ע בציבור אח"כ] לט.

מב. המסיים תפילת ערבית והציבור מתחילים לומר עלינו, יכול לספור קודם ספירת העומר אף שלא יאמר עלינו עם הציבור מ.

מג. מסתבר דאף אליבא דהחזו"א דס"ל דאין ללמוד בפה כל זמן שלא פסע בסוף שמו"ע [וכגון שממתין למתפלל מאחוריו שיסיים תפילתו] מא, מ"מ מותר לספור באותו זמן ספירת העומר וכן לומר את כל המזמורים שנוהג לומר לפני ואחרי הספירה.

לח. יש למעט בדיבור בראש חודש בין קדיש למוסף לז, אך כשיש צורך לומר דבר מה, שרי.

מעריב

לט. מי שאוחז באמצע ברכות ק"ש של ערבית והש"ץ כבר התחיל את הקדיש שלפני שמו"ע, ואם לא ימשיך להתפלל באמצע הקדיש לא יספיק להתחיל שמו"ע עם הציבור, מותר לו באופן זה לסיים את ברכות ק"ש באמצע קדיש.

מ. העומד באמצע ברכות ק"ש של ערבית והציבור כבר הגיעו לתפילת שמו"ע, בכה"ג שזו שעת הדחק גדולה, מותר להפסיק בבין הפרקים של תפילת ערבית עבור תפילה בציבור, ויתפלל שמו"ע עם הציבור ולאחמ"כ ישלים את ברכות ק"ש. אך מותר לעשות כן רק אם עושה זאת שלא באופן קבוע לח.

לו. עי' משנ"ב (כ"ה סקנ"ט) די"א שלא ימתין מלחלוץ התפילין עד אחר קדיש כדי שלא להפסיק בין הקדיש לתפילה. וע"ע שו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' מ"ה).

לח. וכן דעת הגרצ"פ פראנק (הביא דבריו הגרא"י זלזניק בקובץ הר המור ב' תמוז תשמ"ב, וע"ע מה שביאר בזה בקובץ ג' כסליו תשמ"ג). ודלא כמש"כ בעמק ברכה (עמ' ט') ובשיח הלכה (סי' נ"ב אות ד') מהגרש"ז אוערבאך דאין לעשות כן. וע"ע לעיל בעמ' קל"א ובעמ' רס"ה.

לט. וכן מבואר בצ"ח (ברכות כו: ד"ה שם שהרי איברים) דרק ק"ש קבעו חכמים שזמנה עד חצות, אמנם עי' משנ"ב ק"ח סקט"ו מה שהביא מהדרך החיים, וע"ע לעיל בעמ' קל"א מהגר"ח קניבסקי שליט"א. וע"ע ובספר בירור הלכה (לגרי"א זילבר) שהאריך בענין זה.

מ. ועי' לעיל סע' כ"ט מש"נ בטעם הדבר.

מא. ועי' לעיל סע' י"ט.